

Elfenbenstornet under belägring

*Legitimering och mobilisering
av humaniora i Sverige 1937–1947*

HAMPUS ÖSTH GUSTAFSSON*

Inledning

Att idag tala om humanioras kris får knappast någon att höja på ögonbrynen, även om det lär mötas av protester. I *Humanities World Report 2015* hävdas till exempel att humaniora inte befinner sig i kris. Men likväl slår författarna fast att: ”as soon as one hears the word humanities, one suspects the word crisis is just around the corner”.¹ Det finns en lång tradition av att diskutera humanioras roll i samhället. Syftet med den här artikeln är att genom en undersökning av diskussionsinlägg under perioden 1937–1947 bidra till en fördjupad förståelse för hur humaniora i Sverige kom att ställas inför legitimitetsproblem. Därmed hoppas jag även tillföra nyanser till dagens debatt om humanioras plats i samhället och bidra till en historisering av det problematiska begreppet ”humanioras kris”.

I samband med andra världskriget ställdes frågor om människans existensvillkor på sin spets.² Hur vetenskapen kunde ge sitt bidrag till en samtid i nöd blev ett centralt problem. Här vill jag ställa frågan om hur humaniora som kunskapsområde mobiliserades vid tiden för andra världskriget och vad mobiliseringskraven innebar för humanioras legitimitet. Under perioden som undersöks urskiljer jag två huvudtyper av legitimeringsstrategier: för det första vad jag ska beskriva som ”social mobilisering”, ett begrepp som här syftar på försök att legitimera humaniora genom dess sociopolitiska engagemang och som därmed ställde vetenskapens samhällsrelevans i fokus; för det andra en mer inåtvänd legitimeringsstrategi som prioriterade inomvetenskapliga kriterier.³ Det var inte givet att strategierna uppfattades som kompatibla med varandra. I åtskilliga debattinlägg uppmärksammades snarare en potentiell spänning: var det möjligt att legitimera humaniora genom en mobilisering utifrån samhällets behov och samtidigt bevara dess vetenskapliga legitimitet?

* Idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet

En under mellankrigstiden väl förankrad legitimeringsstrategi bestod i att göra strikt åtskillnad mellan fakta och värderingar, eller mellan vetenskap och politik.⁴ I Sverige förespråkades detta av Gunnar Myrdal med inspiration från Axel Hägerström och Uppsalafileosofins program. En modell konstruerades som på samma gång garanterade vetenskaplighet och gjorde vetenskapen användbar för politiskt arbete.⁵ Enligt Svante Nordin kan den hägerströmska värdenihilismen, vilken betraktade värderingar som subjektiva känslouttryck, tolkas just som en strategi för att inom forskarsamhället bevisa legitimitet.⁶ Vid början av andra världskriget erbjöd åtskilliga företrädare för humaniora sina kompetenser åt allmänheten. Men eftersom en central norm för många humanisters och andra forskares ethos utgjordes av just boskillnaden mellan vetenskap och politik uppstod en problematisk situation.⁷ Kriget tycktes synliggöra att även vetenskapsmän borde delta i försvaret av centrala värden, till exempel nationell suveränitet och demokrati, vilka nu hotades av totalitarismens utbredning. Sociologen Robert K. Merton, som mitt under brinnande krig lanserade begreppet ”ethos of science”, konstaterade att: ”A tower of ivory becomes untenable when its walls are under prolonged assault”.⁸ *En omförhandling av vetenskapens ethos och relation till samhället framstod nu som en central uppgift. Utmaningen sammanfattades av Herbert Tingsten:*

Man har talat om att vetenskapen i dagens politiska strider skall stanna i sitt elfenbenstorn för att i kylig avskildhet följa sin kallelse att tjäna forskningen och förnuftet. Det ligger något naturligt och riktigt i denna tanke. [---] Men en vetenskap, som är stum, då de värden, den är satt att försvara, angripas, fyller inte sin uppgift, och en vetenskap, som vill förvandla elfenbenstornet till en väderkvarn, vars rörelseriktning bestäms av stormen utanför, har förrått sin egen sak.⁹

Humaniora som helhetsbegrepp i en svensk kontext

Historiskt sett har det inte rått konsensus om innebörden av begreppet ”humaniora”. I grundläggande mening kan man ändå säga att humaniora studerar människan som kulturvarelse och organiserar ett antal discipliner institutionellt. Vilka discipliner som gått under beteckningen har dock varierat. Därför strävar denna undersökning efter att studera humaniora som ett öppet, empiriskt begrepp. Hänsyn tas även till alternativa benämningar som ”humanvetenskap” och ”kulturvetenskap”.¹⁰

1876 delades den filosofiska fakulteten vid svenska universitet in i en naturvetenskaplig och en humanistisk sektion. Dessa blev sedan självständiga fakulteter 1956. Humanioras egenart preciserades därefter ytterligare

när den samhällsvetenskapliga fakulteten bröts loss 1964.¹¹ Genom att fokusera humaniora som ett administrativt helhetsbegrepp kan aspekter uppmärksammas som förbigåtts i tidigare forskning, vilken varit tämligen knuten till enskilda discipliner.¹² Den uppdelade bilden av humanioras historia behöver kompletteras och denna utgångspunkt är central inom den komparativa forskning om humanioras historia som börjat få stort genomslag internationellt.¹³ Min undersökning av svensk humanioradebatt kan betraktas som ett försök att bidra till detta framväxande fält som inte minst lanserats i den nystartade tidskriften *History of Humanities*.¹⁴ Empiriskt sett har humanioras legitimering och sociala mobilisering ofta handlat om att lyfta fram humanioras betydelse som ett större kunskapsområde snarare än att mobilisera enskilda discipliner. För att studera debatter kring humaniora och försök att säkra dess legitimitet behöver jag alltså använda mig av ett mer övergripande humaniorabegrepp, trots att detta emellanåt ger undersökningens språk en något svävande karaktär.

Forskning som på allvar tar ett helhetsgrepp om modern svensk humaniora och dess legitimitet i samhället ur ett historiskt perspektiv saknas, trots att den omfattande debatlitteraturen gärna tar spjörn emot föreställningar om humanioras historia. En intressant undersökning av tidigmodern humaniora har emellertid gjorts av Bo Lindberg, som funnit det ”berättigat att säga att humaniora befann sig i kris” redan under 1700-talets första hälft.¹⁵ Annars förläggs ofta en avgörande vändpunkt till 1960- och 1970-talen. Många av försöken som gjorts att definiera humanioras kris har dock varit del av en normativ debatt där tillbakablickar tenderat att ta sin utgångspunkt i anekdoter och svepande historiska redogörelser.¹⁶ Utförligare empiriska undersökningar behövs om vi på allvar vill förstå hur och varför en humanistisk krisdiskurs har etablerats. Redan under mellankrigstiden går det att finna exempel på hur allvarliga problem identifierades för humaniora, trots att perioden av Nordin har utnämnts till en del av humanioras ”guldålder”.¹⁷ Och frågan bör även resas huruvida det är rimligt att tala om humanioras kris i singular. Handlar det egentligen om olika kriser som har aktualiserats på olika platser vid olika tidpunkter?

I nu pågående debatter påpekas ofta att en kapitalistiskt färgad globalisering har förändrat humanioras grundvillkor, vilka tidigare var centrerade kring nationalstatens legitimering.¹⁸ Men trots den globala utvecklingsramen är det viktigt att inte förbise lokala omständigheter, som att humaniora i USA legitimeras annorlunda genom liberal arts-systemet.¹⁹ Avgörande skillnader finns även inom Europa. Som Jesper Eckhardt Larsen noterat har humaniora i Norge efter andra världskriget fortsatt att legitimeras i förhållande till den nationella kulturen på ett helt annat sätt jämfört med framför allt Tyskland.²⁰ Larsens kartläggning av

argument för humaniora har varit värdefull genom att uppmärksamma sådana nationella skillnader, som ofta är betydande med tanke på hur forskningen finansieras och organiseras. Med min undersökning kan vår historiska förståelse för humanioras legitimitet fördjupas utifrån en svensk kontext. Mitt dubbla fokus på humanioras legitimering och mobilisering kan förhoppningsvis också bidra till att uppmärksamma vissa mekanismer som varit centrala i hur humanioras samhällsroll och vetenskapliga status har omförhandlats.

I ett gränsland mellan vetenskap och politik

En viktig del av mitt källmaterial består i ett antal antologier som ingick i en mobilisering av bland annat vetenskap i samband med andra världskriget. I dessa antologier förekom humanister ofta sida vid sida med företrädare för andra vetenskapsområden och skribenter med fotfäste utanför akademien, som författare och politiker. Så var även fallet i vissa idépolitiska tidskrifter som utgör den andra delen av mitt källmaterial. Dessa hade också en bred allmänhet som målgrupp och rörde sig i ett gränsland mellan vetenskap och politik, där humanioras utmaningar särskilt accentuerades. Antologierna och tidskrifterna ger tillsammans ett mångfacetterat underlag för att studera ett sammanhang där spänningen mellan hur humaniora kunde legitimeras i en vetenskaplig respektive samhällelig kontext blev tydlig. Inte minst fokuseras program- och debatttexter, som ofta innehöll explicita uttalanden om humanioras status.²¹ Texterna betraktas som performativa akter i en kamp som pågick angående humanioras och andra kunskapsområdets roll i samhället. Särskilt vill jag ta fasta på hur humaniora i denna kraftmätning bäddades in i legitimerande berättelser som tillskrev olika vetenskaper olika roller i samhällets utveckling.

Antologierna kan delas in i två kategorier. Det handlar å ena sidan om tre översikter över samtida svensk vetenskap:

Vetenskap av idag (1940), redigerad av filosofen Gunnar Aspelin och botanikern och genetikern Göte Turesson

Tidsspegel. Aktuella uppsatser om vetenskap och samhälle av tio Lundaprofessorer (1942)

Vetenskapen just nu (1946), redigerad av Karl Modin

Å andra sidan analyserar jag tre antologier som tillkom på förlagens initiativ och kan betraktas som reaktioner på det samtida krisläget:

Natur och Kulturs *Min tro. En bok om livsåskådningar* (1941), redigerad av filosofen Alf Ahlberg

Bonniers *I angeläget ärende* (1941)

Världsmoral (1945), redigerad av Natur och Kulturs grundare Johan Hansson²²

Tidskrifterna som ingår i undersökningen, *Samtid och Framtid* (utgiven från 1944), *Svensk Tidskrift* och *Tiden*, hade varierande ideologiska agendor och kan ses som kanaler för liberala, konservativa respektive socialdemokratiska läger, vilket möjliggör en komparativ ansats. Tidskrifternas återkommande utgivning låter oss även identifiera viss kontinuitet och förändring. För att urskilja tendenser som utmärkte krigsåren inkluderas årgångar både före och efter andra världskriget, närmare bestämt 1937–1947.

I det följande fixerar jag först vilka problem de historiska aktörerna själva reagerade mot och hur humaniora uppfattades i relation till andra vetenskapsområden. Detta är centralt för att undvika anakronistiska och förutfattade meningar om vilka utmaningar humaniora stod inför. Därefter analyserar jag de spänningar som uppkom mellan humanioras legitimering och mobilisering för att avslutningsvis sätta in resultaten i ett större sammanhang genom en reflektion över svårigheterna att integrera humaniora i legitimerande framtidsberättelser.

Humanioras legitimitetsproblem aktualiseras

Under 1930-talet initierades betydande förändringar i Sverige på ett vetenskapsideologiskt och forskningspolitiskt plan. Dessa premierade vetenskapens funktion som samhällsekonomisk investering på bekostnad av internvetenskapliga utgångspunkter – i linje med välfärds mål och allt mer normaliserade bernalistiska utgångspunkter om att vetenskapen kunde främja samhällsorganisatoriska förändringar.²³ När en forskningspolitik utvecklades på allvar för första gången genomgick inte humaniora någon resursmässig tillväxt att tala om. Många humanister var dock inflytelserika opinionsbildare med starkt samhälleligt engagemang under tidigt 1900-tal, ofta aktivt involverade i rikspolitiken och pressen.²⁴ Samtidigt är det möjligt att före 1900-talets mitt se exempel på att humaniora uppfattades som ur takt med tiden, präglad av interna motsättningar och fast i alltför snäva perspektiv på samhällslivet.

I det här avsnittet vill jag visa hur ovanstående problem aktualiserades under 1930- och 1940-talet, särskilt i ljuset av andra världskriget. När vetenskapen ställdes i de krigförande staternas tjänst väcktes inspiration till storskaliga utbyggnadsplaner. Man kan tänka sig att detta borde ha

öppnat möjligheten för humanister att visa sitt samhällsvärde, särskilt som frågor om värden och livsåskådningar ställdes på sin spets i samband med kriget och det som av samtiden tecknades som en ”kulturkris”.²⁵ Företrädare för humaniora grep till viss del denna möjlighet. Men samtidigt riktades uppmärksamhet mot vissa grundläggande legitimitetsproblem som i detta turbulenta tidevarv identifierades för humaniora.

”Efterkrigstidens signatur är kris”, hävdade Harald Elovson i *Vetenskap av idag* 1940 och betonade att humaniora inte hade skonats. Hans eget område, litteraturhistorien, hade drabbats av särskilda motsättningar och brist på enhetlighet.²⁶ Krisbegreppet tycktes dock bli nästan innehållslöst när det tilläts omfatta alla samhällsområden. Det påpekade lingvisten Hjalmar Frisk när han underströk att språkvetenskapen inte var ensam om att befinna sig i kris.²⁷ Upplevelsen av en kulturkris formades mot bakgrund av industrialisering, sekularisering och masssamhällets framväxt, försvagad tilltro till framstegstanken och den traditionella samhällsordningens sammanbrott efter första världskriget.²⁸ Nya perspektiv anlades på människan och framtiden. ”Nittonhundralets katastrofer ha övertygande visat, att människan i sitt väsen har diaboliska inslag som omöjliggöra den lugna vandringen mot det förlovade landet”, som idéhistorikern Sten Lindroth uttryckte det i *Samtid och Framtid* 1944.²⁹

I *Tiden* 1942 talade Lindroth även om ett humanioras permanenta kris-tillstånd och menade att: ”Humanistisk vetenskap är till själva grunden uppbyggd över ett osäkerhetsmoment, som är dess börda och memento”, framför allt för inriktningar som litteratur- och konsthistoria. Deras estetiska studieobjekt menade han var svåra att hantera enligt samtidens förhärskande empiristiska metod. Brist på bevisbarhet inom humaniora föranledde ”dess fundamentala svaghet som vetenskap”.³⁰ Den empiristiska inriktningen var central att förhålla sig till i det vetenskapliga sammanhang humaniora skulle legitimeras inom, liksom vetenskapens tilltagande specialisering. Som litteraturhistorikern Gunnar Brandell beskrev i *Samtid och Framtid* 1944 hade specialiseringen skymt vetenskapsmännens sikt så att ”Sanningens tjänare, i stället kommit i sold hos Objektiviteten”.³¹ Här anar vi hur mellankrigstidens norm, om att vetenskap och fakta skulle skiljas från politik och värderingar, vållade problem. Till exempel medförde 1930-talets ”sakliga anda”, enligt konsthistorikern Henrik Cornell i *Vetenskap av idag*, särskilda problem för estetiskt inriktad humaniora.³² Många humanister ansågs på grund av specialiseringen och åtskillnadsnormen ha målat in sig i ett hörn, och det faktum att Sverige var ett litet land uppfattades inte göra saken bättre, då forskarna också kunde fastna i nationell isolering.³³

Till följd av specialisering framstod exempelvis filosofin som ”abstrakt och livsfrämmande”, vilket Gunnar Aspelin varnade för i *Samtid och Fram-*

tid 1944.³⁴ I samma tidskrift frågade författaren och journalisten Tore Zetterholm 1947 om filosofin hade fjärrmat sig så långt från allmänheten att den ”definitivt avstått från anspråken på att kunna skänka mänskligheten en världs- och livsåskådning” och om samtiden därmed ”skulle kunna avskriya den med en axelryckning”.³⁵ Liknande problem ansågs ha drabbat historievetenskapen. Enligt Erik Lönnroth hade den fastnat i en ”minutiös specialforskning, intresselös för de oinvigda”, efter att tidigare ha levererat lärdomar och synteser till allmänheten och lett opinionen.³⁶ Han återkom till problemen i olika sammanhang och identifierade en ”kompakt brist på förståelse för [vetenskapens] behov och existensberättigande”.³⁷ För genomsnittssvensken framstod forskarna som ”lyxblommor i folkhemmets fönster”, åsidosatta av krigsårens ansträngda budget.³⁸ Lönnroth ansåg att politiken hade aktualiserat en spänning mellan objektivitetens och ”den stridande viljans” ideal och lämnat historievetenskapen i kris alltmedan ”vetenskapen drages in i den totala mobiliseringen”.³⁹

Problematiken förstärktes av att humaniora associerades till en traditionell elitgrupp på väg att förlora sitt maktfäste.⁴⁰ Flera röster uttryckte redan under 1940-talet oro för att humanisterna och deras kunskaper höll på att exkluderas från samhällets styrande skikt. Mass- och teknikutvecklingen tolkades närmast i deterministiskt ljus och humaniora ansågs ha hamnat efter i en vetenskaplig kapplöpning. Pedagogen och psykologen Eric Petrén påstod i *Samtid och Framtid* 1946 att kunskapen om människan ”icke hållit jämna steg med naturvetenskapen och dess barn tekniken”.⁴¹ Detta ansågs ett år senare av Hjalmar Frisk vara utslag av ”svenskens ofta omvittnade dragning åt s. k. exakta vetenskaper” och ”hans bristande intresse för idéer och för människor”.⁴² På politisk nivå menade en ledartext i *Svensk Tidskrift* 1944 att attityden reflekterades i en statlig premierring av ”ämnen, som direkt eller indirekt kunna väntas ge materiell avkastning”.⁴³ Naturvetenskaplig och teknisk kunskap utpekades återkommande som prioriterad av politiker och allmänheten.

Flera naturvetare tycks dock ha upplevt kriget som ett brott mot ett dittills kontinuerligt vetenskapligt arbete. I *Tidsspegel* 1942 utmålade fysikern Torsten Gustafson statsmakternas hot mot den akademiska friheten som problematiskt, men intressant nog som ”allvarligare för humanistiska vetenskaper, för vilka den [akademiska friheten] ofta gäller livet”.⁴⁴ Humanioras tillstånd tecknades som mer avhängigt den rådande politiska ordningen, medan naturvetenskapernas starkare självförtroende bibehölls. För deras vidkommande uttrycktes en mycket starkare föreställning om ett ständigt påbyggnadsarbete.⁴⁵ 1942 menade till exempel ekonomhistorikern Eli F. Heckscher att kulturvetenskaper brottades med problemet att deras studieobjekt ständigt ändrades, medan naturveten-

skapliga motsvarigheter var mycket mer stabila över tid.⁴⁶ I *Vetenskapen just nu* (1946) – som enbart innehöll bidrag från naturvetare och tekniker – liknade även ingenjören och professorn Edy Velander vetenskapen vid en ständig gruvdrift, som dock hade utsatts för rovdraft under kriget.⁴⁷ Trots krigets ”kulturpaus” upprätthölls en framstegstro och det förutspåddes att en period av upprustning skulle följa, vilken dock riskerade att bli ensidigt ekonomiskt inriktad och försumma humaniora.⁴⁸

Filosofen Alf Ahlberg hävdade 1947 i *Samtid och Framtid* att kulturen, på grund av naturvetenskaplig och teknisk övervikt, höll på att luta över som tornet i Pisa.⁴⁹ Ett år tidigare deklarerade Tage Erlander i ett tal till studenter, som trycktes i *Tiden*, att tekniska och medicinska framsteg ”[s]jälvfallet” låg i allas intresse. Men han underströk att ”socialvetenskaperna, filosofien och historien och [...] överhuvudtaget studiet av de mänskliga relationerna” också behövdes.⁵⁰ Humaniora och ”socialvetenskapers” värde behövde argumenteras för till skillnad från vissa ”självfallet” önskvärda områden. Här talade Erlander om socialvetenskaper bredvid historia och filosofi.

Tydligare gränsdragningar började göras mellan just humaniora och samhällsvetenskap vid den här tiden och ledde så småningom till deras administrativa uppdelning 1964. En typisk berättelse om samhällsvetenskapernas utveckling går att frilägga: de tog sig i naturvetenskapernas kölvatten an framtiden, medan humanistiska discipliner hamnade efter.⁵¹ Av filosofen och sociologen Torgny T:son Segerstedt, i *Samtid och Framtid* 1946, förklarades sociologin vara mer och mer inspirerad av naturvetenskaplig metod och därmed på väg att distansera sig från en tidigare förankring i filosofi och historia.⁵² Segerstedt hävdade också att samhällsvetenskaper skulle behövas mer och mer i takt med utbyggnaden av samhällets välfärdsanordningar.⁵³ Liknande visioner saknades oftast för humaniora. Medan Tingsten i *Vetenskap av idag* 1940 ansåg att statsvetenskapen stod inför en expansion och hade vuxit fram hand i hand med ”liberala och demokratiska strömningar” identifierade studierektorn och museimannen Sigfrid Leander i *Samtid och Framtid* 1947 en spänning i hur ”ett humant vetande och de sköna konsternas filosofi” kunde ”omsättas i demokratiskt kulturliv”.⁵⁴ Återkommande går det att finna exempel på hur humaniora ansågs ha problem att anpassa sig efter det demokratiska masssamhällets krav.

Framtiden representerades främst av socialdemokratins välfärdssamhälle i svenska samhällsberättelser vid den här tiden. Till skillnad från samhällsvetenskap tecknades inte humaniora som fullt kompatibelt med socialdemokratins visioner. *Tidens* redaktör Torsten Gårdlund förutsåg 1944 att ett ökat stöd åt naturvetenskap och teknik, ”och kanske även samhällsvetenskapen”, skulle löna sig för staten. Han uttryckte dock en

oro å humanioras vägnar. Ökat stöd åt en sådan ”vetenskap, som ej ger ’nyttiga’ resultat” tycktes nu svårmotiverat, efter att ha varit givet under ”tidigare och mer konservativa riksdagar”.⁵⁵ Här framfördes kritik mot att humaniora riskerade att marginaliseras i framtida politiska satsningar. Även om humaniora hade åtskilliga försvarare, så föreföll framtidshorizonten vara präglad av förväntningar på att humaniora inte skulle kunna hävda sig lika starkt som tidigare. Naturvetenskapens samhällsnytta förutsattes däremot som självklar, även om krigets förödelse hade synliggjort dess destruktiva potential. Tillsammans med samhällsvetenskap tecknades naturvetenskapen som en god allianspartner till statsmakten och i centrum för socialdemokratins framtidsvisioner.⁵⁶ Det föreföll svårare att konkret se hur humaniora, som associerades till en slags *l’ancien regime*, kunde inkluderas.

I mellankrigstidens debatter har Jonas Hansson urskilt en uppdelning i ett radikalt avantgarde mot en ”bildningsaristokrati”. Sistnämnda omfattade bland annat humanister och folkbildare, vilka såg sig som förmedlare av ett kulturarv och en bildningstradition. Den radikala gruppen förespråkade å andra sidan framväxten av ”en ny värld och en ny människa”.⁵⁷ Som vi ser ovan hade ideologiska spänningar inflytande på hur humaniora uppfattades. Oro uttrycktes dock från såväl vänster (*Tiden*) som höger (*Svensk Tidskrift*). Det är möjligt att urskilja en övergripande berättelse om vetenskapens förändrade förutsättningar som skildrade en övergång från en traditionell, konservativ stat till en demokratisk och progressiv sådan, en övergång som tycks ha varit svår att hantera för humaniora. De (särskilt i *Tiden*) påtalade associationerna till en aristokratisk bildningskultur blev ett hinder när humanister ställdes inför skärpta krav på social mobilisering.⁵⁸ Till skillnad från i fredstid kunde en forskare inte ”sitta fredad i sin slutna kammare”, slog konsthistorikern Ragnar Josephson fast i *Tidsspegel*: ”Tidsstormen har ryckt upp hans dörr.”⁵⁹ Men det hade sitt pris att lämna elfenbenstornet. Vi ska nu se närmare på balansgången mellan inomvetenskaplig legitimering och social mobilisering.

Kolliderande legitimeringskrav

Distansering av humaniora från övriga samhällslivet var en relativt vanlig vetenskaplig legitimeringsstrategi. I *Tiden* 1941 framhöll till exempel Ingemar Hedenius det som mindre viktigt att filosoferna blandade sig i livsåskådningarnas kamp, men betonade vikten av att ”efterleva de svåra kraven på intellektuell ärlighet.”⁶⁰ En liknande aspekt betonades av Sten Lindroth i *Tiden* ett år senare. De vetenskapliga kraven på litteraturhistorien riskerade enligt honom att kollidera med dess uppgift att behandla

studieobjekt med ”estetiska” och ”irrationella” egenskaper, varför han krävde en tydlig medvetenhet av litteraturhistorikern om när denne bedrev vetenskap och inte.⁶¹ Det vi ser hos Hedenius och Lindroth kan ses som legitimeringsstrategier med krav på metodologisk förfining, vilket till stor del gick hand i hand med mellankrigstidens utbredda norm, att åtskilja vetenskap och politik.⁶² Det gällde att vända sig mot ”sanningens fiender” och politikens ”viljande” för att istället utgå från vetenskapens ”vetande”, menade Olle Holmberg i *I angeläget ärende* 1941, och den finländske filosofen Rolf Lagerborg hävdade i *Min tro* att ”landsflykt från verkligheten”, eller kontemperation, utgjorde grunden för all filosofi.⁶³ Här låg fokus på att uppfylla inomvetenskapligt förankrade normer.

Vi har dock sett att denna typ av normer, som premierade en mer inåtvänd legitimeringsstrategi, utsattes för påfrestningar genom krav på vetenskapens samhällsengagemang. Den som kanske tydligast problematiserade detta var Gunnar Aspelin. I *Samtid och Framtid* 1944 höll han med om att man inte fick ”kompromissa med den vetenskapliga saklighetens krav” och att ”det intellektuella samvetets fordringar” inte fick nonchaleras. Men av Aspelin bedömdes dessa strategier nu som otillräckliga. Vetenskapen behövde tydligare vända sig utåt. Uppmaningen gällde såväl filosofi som humaniora i stort. Han konstaterade att andra discipliner redan hade ställt om utifrån de nya förutsättningarna och inriktat sig på tillämpning utan att förlora sin vetenskaplighet: ”Att hålla på forskningens självständighet betyder inte att hålla på dess isolering från de problem, som sysselsätta oss alla utanför de akademiska murarna”.⁶⁴ Inåtvänd och utåtvänd legitimering behövde alltså inte nödvändigtvis stå i motsättning till varandra, vilket natur- och samhällsvetenskapernas tillämpning bevisade. Som vi har sett talades det om naturvetarens arbete som en gruvdrift, en råvaruleverantör till politiken. Men i humanioras fall blev det svårare att se hur en sådan relation skulle kunna se ut. Det återstod att finna en konkret strategi för att hantera samspelet mellan samhällsrelig tillämpning och upprätthållandet av vetenskapliga normer.

Spänningen mellan idealen fångades i statsvetaren och politikern Georg Andréns tal till Lundastudenter 1945, tryckt i *Svensk Tidskrift*: ”I ett välordnat samhälle skall det också finnas elfenbenstorn. Men det skulle kanske icke skada deras skygga och ömtåliga gäster, eremiter och pelarhelgon, om de någon gång bröto sin isolering och gingo ut bland människorna för att studera deras problem.”⁶⁵ Så även om det isolerande idealet främst associerades till högerpolitiska läger förespråkades också i konservativa *Svensk Tidskrift* att forskarna borde träda ur elfenbenstornet och sträva efter samhällsrelevans. Annars går det framför allt i *Tiden* att se hur en bild tecknades av en isolerad, konservativ humanistisk kulturtradition som klassbetonad och odemokratisk.⁶⁶ Här syns återigen

konturerna av en berättelse, i vilken humanism och forskningstraditioner inom humaniora skildrades som i armkrok med ett förlegat samhälle.⁶⁷

Företrädare för humaniora var inte omedvetna om problemen, utan höjde sina röster till förmån för social mobilisering. Till exempel fastslog Hans Larsson i *Min tro* att ”filosoferna borde mera direkt ägna sig åt vetenskapsmässig utredning av dagsfrågorna”. Han ansåg att han själv hade gjort det i samband med första världskriget, men annars varit försiktig ”emedan jag ville bli vid min läst”.⁶⁸ För historievetenskapen framfördes liknande argument från personer med ganska olika bakgrund. Historikern borde ägna sig åt ”problem som befinna sig i medelpunkten för nutidsmänniskornas intressen, tanke- och känsloliv”, menade Eli F. Heckscher i *Svensk tidskrift* 1937.⁶⁹ Även Erik Lönnroth förespråkade i *Vetenskap av idag* kontakt med samhällslivet. Till skillnad mot förr såg han ett allmänt missnöje uttryckas mot historikernas avskärmning. En akut spänning hade uppenbarats. På samma gång förväntades historievetenskapen förse allmänheten med synteser och upprätthålla en strikt analytisk inriktning som stod emot politiserande tendenser.⁷⁰ För Lönnroth, som diskuterade problematiken vid upprepade tillfällen, tycktes det som om historien ”för att fylla en social uppgift, skulle behöva avstå ifrån antingen att vara historia eller empirisk vetenskap”.⁷¹ Historikerna hade hamnat i ett moment 22, där strategin för att legitimera sig i en professionaliserad, vetenskaplig kontext kolliderade med kraven på social mobilisering. Till skillnad från samhällsvetare kunde historikerna inte helt enkelt göras till utredare i samhällsfrågor, hävdade Lönnroth.⁷² Hur de kolliderande legitimeringskraven skulle hanteras i praktiken fick därmed inget klart svar, vilket är kännetecknande för situationen som humaniora hade hamnat i.

Mobilisering med friktioner

Jag har ovan visat på svårigheter som urskiljdes i frågan om hur humaniora kunde mobiliseras socialt utan att förlora vetenskaplig legitimitet. Detta ska dock inte missförstås som att humaniora inte mobiliserades eller ansågs ha ett samhällsvärde. Här ska inte redogöras för alla mobiliseringsstrategier som är synliga i tidskrifterna och antologierna 1937–1947, och som ofta skilde sig åt mellan olika discipliner, men jag vill nämna att kritisk granskning av berättelser och propaganda (särskilt för historia),⁷³ organisering av kunskapsproduktion (särskilt för filosofi),⁷⁴ deltagande i ett större folkbildningsprojekt (inte minst för moderna språk)⁷⁵ och främjandet av Sveriges internationella och kulturella anseende⁷⁶ i flera fall lyftes fram som särskilt angelägna, samtidigt som reservationer också framfördes. Det fanns alltså en idériakedom vad gäller humanioras poten-

tiella samhällsrelevans, men det förelåg också friktioner som gjorde dess mobilisering problematisk ur vissa hänseenden.

På livsåskådningarnas område fanns förhoppningar om att humaniora skulle bevisa sin betydelse. I förordet till *I angeläget ärende* (1941) uttrycktes en förhoppning om att ge allmänheten hållpunkter om värden som behövdes för att grunda livsåskådningar.⁷⁷ Antologin kan därmed betraktas som ett exempel på hur bland annat humaniora mobiliserades. Humanistiska ämnesföreträdare förväntades bidra till att ersätta något som gått förlorat: ”forna dagars postillor”, vilka i synnerhet hade formulerats av kyrkan. På baksidan angavs vidare att volymen hade samlat ”några av vårt lands klaraste hjärnor och bästa pennor”. Humanisterna som medverkade här, liksom i den liknande antologin *Min tro* (1941), mobiliserades som en sorts förebilder med hög status i samtiden. Denna mobilisering samspelade med en traditionell legitimeringsstrategi, vilken tog sin utgångspunkt i den enskilda forskarens auktoritet. Om han – för det talades oftast om humanioraforskaren som en man⁷⁸ – förutsattes vara höjd över allmänheten ifråga om livsvisdom fanns en legitim grund att stå på för att mobilisera hans kunskap åt samhället.⁷⁹

I antologin *Tidsspegel* (1942) utgjorde den samtida ”kulturkrisen” ett incitament för att mobilisera och tillgängliggöra kunskap.⁸⁰ Humanister bildade ofta en kärntrupp bland dem som ingick i denna typ av mobilisering. Detta var särskilt tydligt i Johan Hanssons antologi *Världsmoral* (1945), där sju representanter för filosofi och två för historia förekom, jämfört med endast en biologisk-medicinsk.⁸¹ Att återställa en världsmoral efter kriget lyftes fram som en ”väldig uppgift för alla som känna sig kallade att vara själarnas tränare och vägvisare”. Detta fick Hansson medhåll i av bokens skribenter.⁸² Men som vi har sett försvårade mellankrigstidens värderelativistiska diskussioner möjligheten att legitimera humanistisk forskning utifrån att forskarna skulle vara just moraliska vägvisare.

Inställningen ovan, att inte minst humanister skulle ha en särskild auktoritet som gav dem legitimitet att vägleda allmänheten, tycks ha varit på tillbakagång. Som Kay Glans föreslagit är det möjligt att framväxten av en ”icke-paternalistisk inställning” under efterkrigstiden bidragit till humanioras successivt försvagade ställning.⁸³ På liknande vis har Stefan Collini identifierat framväxten av ett egalitärt ethos. Mottagaren av kunskap har kommit att utgöra basen för legitimitet, vilket kunskapsproducenten måste rätta sig efter.⁸⁴ I kontrast till detta ideal utgick flera av mobiliseringsförsöken av humaniora under 1940-talet ännu från den mer traditionella strategin, enligt vilken vissa humanister förutsattes vara särskilt intellektuellt högtstående.

I praktiken tycktes legitimiteten för humanisterna i offentligheten vara ganska väl förankrad, eftersom flera alltså mobiliserades som tongivande

röster. Men som jag har visat kunde deras positioner på samma gång upplevas hotade, framför allt vad gäller framtida samhällsställning. Det kan ses som symptomatiskt att humaniora 1946 exkluderades från *Vetenskapen just nu*. Då mycket hade hemlighållits av strategiska skäl under kriget hade antologin som syfte att ge en bild av forskningsfronten.⁸⁵ Den fokuserade ensidigt på naturvetenskap och teknik, trots att det i baksides-texten talades om att den skulle ge en bild av "vetenskapen", till synes i generell bemärkelse. I det här fallet tycktes humaniora inte räknas till avantgardet.

På undantag från berättelser om det moderna samhället

Sammanfattningsvis har vi sett hur friktioner uppstod i omförhandlingen av humanioras roll i samhället. Knappast någon tvivlade däremot på att naturvetenskap skulle ingå i den vetenskapliga upprustning som förväntades efter andra världskriget. Ur ett internationellt perspektiv har naturvetenskapens efterkrigstida dominans i den svenska universitetsvärlden framhållits som exceptionell.⁸⁶ Som Ulf Zander påpekat innebar kriget en seger "för den ekonomistiska och teknisk-vetenskapliga grundsynen".⁸⁷ Krigserfarenheten fick konsekvenser för förväntningarna på framtiden, i vilken humanioras plats tycktes osäker.

Tidigare forskning har lyft fram att perioden från 1930- till 1970-talet, som sammanföll med socialdemokratisk regeringsställning, utgjorde en storhetstid för "den svenska modellen", vilken enligt Ola Sigurdson ibland verkar "ha setts som ett uttryck för en nödvändig historietveckling".⁸⁸ I den framtidsberättelse som formulerades tycks det ha varit problematiskt att integrera humaniora. Anders Ekström och Sverker Sörlin menar att arbete och kapital enades kring en berättelse om Sverige som krävde naturvetenskaplig, medicinsk och teknisk kunskap för att förverkligas – inte främst humaniora.⁸⁹ Utifrån hur det talades om humaniora 1937–1947 bekräftar min undersökning deras tolkning. Humaniora associerades med tradition och förväntades till skillnad från andra vetenskapsområden, däribland den allt självständigare samhällsvetenskapen, inte premieras av framtida politiska satsningar. Osäkerheten över huruvida humaniora under kommande decennier skulle erhålla tillräckligt stöd och förtroende skapade en oro för humanioras ställning i samhället och som vetenskap.

Det är riskabelt att likställa tidens hegemoniska samhällsberättelse med vad som uttrycktes i vänsterorienterade *Tiden*. Där formulerades det sociala mobiliseringskravet skarpast, men åsikten att humaniora stod inför problem uttrycktes brett över de sammanhang som här har undersökts. Frågan bör väckas om det var extra förödande för humaniora att placeras

i ett utanförskap i svenska framtidsberättelser just i det här skedet, med tanke på att vetenskapliga upprustningar också genomfördes under de scientistiskt präglade decennierna som följde på andra världskriget. Enligt Steven Shapin etablerades då uppfattningen att ”science no longer lived in an Ivory Tower; it had been drawn out of the Tower by wartime necessities and by the continuing mobilization of the Cold War”.⁹⁰ De tilltagande kraven på vetenskapens sociala mobilisering fick konsekvenser för hur vetenskapen kunde legitimeras under decennierna efter andra världskriget.⁹¹

För att fullt ut belägga tesen om att det blev problematiskt att införliva humaniora i legitimerande samhällsberättelser, vore det önskvärt med mer forskning som tar hänsyn till en längre tidsperiod och fler sammanhang. Likaså bör det betonas att detta var en specifik, nationell utveckling i Sverige. Tidigare forskning har som sagt konstaterat att humaniora kopplades till ett vitalt nationellt projekt i Norge även under efterkrigstiden då kulturkonservativa humanister lyckades knyta allianser med den politiska vänstern.⁹² I Sverige tycks frånvaron av sådana alliansbildningar ha försvårat humanioras legitimering. Kanske var glappet för stort mellan bildningsaristokratin och det radikala avantgarde som Jonas Hansson identifierat?

Hur humaniora skulle fylla en angelägen funktion i det demokratiska massamhället och samtidigt ha legitimitet i ett vetenskapssamfund präglat av empiristiska krav blev alltså ett centralt problem. Viktigt att komma ihåg är dock att jag har visat hur det talades om humaniora inom en avgränsad diskurs. Nordin har rätt om att humanister ännu var betydelsefulla parter i det offentliga samtalet. Antologierna vittnar om att de uppfattades som viktiga att mobilisera i kristid, och det går att se en rad konkreta mobiliseringsstrategier för humaniora. Tidigare forskning med fokus på enskilda humanistiska discipliner, som historia och litteraturhistoria, har också påpekat att de ännu fram emot 1900-talets mitt vidmakthöll starka positioner i offentligheten.⁹³ Å andra sidan kan humanioras status betraktas på olika nivåer. Även om humaniora ansågs vara resursmässigt lidande tycks kunskapsområdets institutionella position ha varit relativt stark.⁹⁴ Men i den diskurs som här studerats är det uppenbart att det samtidigt fanns farhågor för humanioras framtid och att redan vissa samtidsproblem identifierades, vilket tidigare inte har uppmärksamats tillräckligt. Även om humaniora tog stort offentligt utrymme är bilden av 1900-talets första hälft som en ren humanistisk guldålder alldeles för förenklad. Fast i dilemmat mellan att stänga in sig i elfenbenstornet med dess inomvetenskapliga krav och att mobiliseras socialt förefaller humaniora ha förpassats till ett utanförskap.

För att på allvar förstå varför humanioras situation så ofta omtalas i

termer av kris är det viktigt att anlägga längre historiska perspektiv, men också att uppmärksamma det historiskt specifika i diskussioner om humanioras legitimitetsproblem. Förhoppningsvis utgör den här artikeln ett sådant bidrag genom att visa hur spänningen mellan vetenskaplig legitimitet och samhällelig relevans framstod som ett fundamentalt problem för humaniora under 1930- och 1940-talen.

Huruvida vetenskapen kan finna legitimitet i olika sammanhang är alltid en relevant fråga när vi lever i ett demokratiskt tidevarv. Andra världskriget bidrog till att blotta sprickor i elfenbenstornets murverk. Men hur företrädare för humaniora skulle göra tillräcklig nytta för samhället var ingen enkel fråga. Som Tingsten ansåg riskerade vetenskapens elfenbenstorn att förvandlas till en väderkvarn, styrd av omvärldens vindar. Kunde humaniora lämna elfenbenstornet utan att fångas av tidens storm?

Noter

1. Paul Holm, Arne Jarrick & Dominic Scott: *Humanities world report 2015* (Basingstoke, 2015), 192.

Den här artikeln skrevs ursprungligen som en masteruppsats i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet. Jag vill tacka Anders Ekström, Mats Persson och de anonyma granskarna för värdefulla synpunkter, men även Katarina Leppänen, Martin Wiklund, Thomas Karlsruhn, Simon Larsson, Linnea Tillema och deltagarna i forskningsnoden KUSKO.

2. Se t.ex. Andrus Ers: *Segrarnas historia. Makten, historien och friheten studerade genom exemplet Herbert Tingsten 1939–1953* (Umeå, 2008), 8, 84 och Johan Östling: *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning* (Stockholm, 2008), 16, 30.

3. Jean-François Lyotard har t.ex. understrukit att vetenskapens legitimitet kan vara såväl vetenskapsteoretiskt som sociopolitiskt grundad. Se Jean-François Lyotard: "Det postmoderna tillståndet. Rapport om kunskapen", övers. Mats Leffler & Håkan Liljeland i *Psykoanalytisk tidskrift* 28/29 (2009 [1979]), 9.

4. Framför allt är detta förknippat med Max Weber. Se Max Weber: "Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis" i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 19:1 (1904), 22–87.

5. Se Axel Hägerström: *Om moraliska föreställningars sanning* (Stockholm, 1911), 36–39 och Gunnar Myrdal: *Vetenskap och politik i nationalekonomien* (Stockholm, 1930), 11–12. Se även Ragnar Björk: "Det vetenskapliga folkhemmet? Några uppslag till Gunnar Myrdals folkhems förhistoria" i *Hjärnstorm* 39 (1990), 17–21; Staffan Källström: *Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen* (Göteborg, 1984), viii–x, 94, 110–118 och Johan Strang: "Axel Hägerström och Gunnar Myrdal. Om den svenska värdenihilistiska traditionen" i *Historisk tidskrift för Finland* 88 (2003), 54–57. Sistnämnda understryker t.ex. att Myrdal gärna ville förknippas med Hägerström. Jfr även Ola Sigurdson: *Den lyckliga filosofin. Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius* (Stockholm & Stehag, 2000), 28, 239, 254.

6. Svante Nordin: *Från Hägerström till Hedenius. Den moderna svenska filosofin* (Lund, 1984), 139. Se även Thomas Mautner: "Hägerströms lära i moral. Hägerströms vär-

defrihetstes” i *Insikt och handling* 20 (2000), 27. Också Webers värdefrihetstes har uppfattats som en vetenskaplig legitimeringsstrategi. Se Knut Erik Tranøy: ”Humanistisk vitenskap. Egenart, identitet og legitimeringsmuligheter” i Tore Frängsmyr (red.): *Humanioras egenart. En rapport* (Oslo, Bergen & Tromsø, 1983), 27–28. Liknande tendenser fanns inom svensk historievitenskap. Se t.ex. Simon Larsson: *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Hedemora, 2010), 28. Även Myrdals gränsdragningsarbete har tolkats som ett försök att diskursivt legitimera samhällsvetenskap. Se Per Wisselgren: ”Vetenskap och/eller politik? Om gränsteorier och utredningsväsendets vetenskaps-historia” i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.): *Mångsysslare och gränsöverskridare. 13 uppsatser i idéhistoria* (Umeå, 2008), 111–112.

7. Som påpekas i *Insikt och Handling*s temanummer om vetenskapligt ethos kan begreppet ”användas som ett perspektiv för att förstå hur vetenskapen erhåller trovärdighet, tillförlitlighet och auktoritet”. Se [Osign.]: ”Vetenskapligt ethos i efterkrigstidens Sverige” i Victoria Höög & Anna Tunlid (red.): *Insikt och handling. Temanummer om vetenskapligt ethos i efterkrigstidens Sverige* 23 (2010), 7–8.

8. Robert K. Merton: ”The Normative structure of science” i *The Sociology of science. Theoretical and empirical investigations* (Chicago & London, 1974 [1942]), 267–268. Med inspiration från Weber använde även Alf Ahlberg ethos-begreppet i tidskriften *Tiden* 1939. Se Alf Ahlberg: ”Humanitet och akademisk skolning” i *Tiden* 5 (1939), 270.

9. Herbert Tingsten: ”1789–1940. En idéhistorisk återblick” i *Tiden* 9 (1940), 536. Göran Blomqvist har låtit begreppet ”elfenbenstorn” representera ”de lärdes avskildhet från vardagens problem och uppfattningen att vetenskaplig verksamhet ska vara en intern, självreglerande och kontinuerlig process”. Se Göran Blomqvist: *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück* (Lund, 1992), 3. För begreppets historia, se även Steven Shapin: ”The ivory tower. The history of a figure of speech and its cultural uses” i *The British journal for the history of science* 45:1 (2012), 1–27.

10. Jfr Jesper Eckhardt Larsen: ”ikke af brod alene...”. *Argumenter for humaniora og universitet i Norge, Danmark, Tyskland og USA 1945–2005* (Köpenhamn, 2007), 8–9, Aant Elzinga: ”Humanioras roll i det högteknologiska samhället” i Thorsten Nybom (red.): *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhälleliga roll* (Stockholm, 1989), 239 och Helge Jordheim & Tore Rem (red.): *Hva skal vi med humaniora? Rapport om de humanistiske fagenes situasjon i Norge* (Fritt Ord, 2014), 55–57.

11. Anders Ekström & Sverker Sörlin: ”Inledning. Humanisterna och framtidssamhället” i *Humanisterna och framtidssamhället* (Stockholm, 2011), 16.

12. Även Nordins *Humaniora i Sverige* (2008) är dispositionsmässigt styrd av enskilda discipliner.

13. Se t.ex. Rens Bod: *A new history of the humanities. The search for principles and patterns from antiquity to the present* (Oxford, 2013) och Rens Bod, Jaap Maat & Thijs Weststeijn (red.): *The making of the humanities. The modern humanities*, Vol. III (Amsterdam, 2014).

14. Se Rens Bod et al.: ”A new field. History of humanities” i *History of humanities* 1:1 (2016), 1–8.

15. Bo Lindberg: ”’De rolige vetenskaperna’. Om humaniora före moderniteten” i Mohammad Fazlhashemi & Eva Österberg (red.): *Omodern. Människor och tankar i förmodern tid* (Lund, 2009), 124–126.

16. Se Ekström & Sörlin: ”Inledning”, 11.

17. Svante Nordin: *Humaniora i Sverige. Framväxt – Guldålder – Kris* (Stockholm, 2008), 97–136; Henrik Brissman: *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft* (Lund, 2010), 427, 430. Brissman har t.ex. identifierat ”ett krismedvetande” för humaniora i Sverige redan på 1930-talet, åtminstone ur ett resursmässigt perspektiv.
18. Se Simen Andersen Øyen, Ingrid Birce Müftüoglu & Finn I. Birkeland: ”De unyttige – Fortolkningsvitenskapens framtid i det nye akademien” i Simen Andersen Øyen, Ingrid Birce Müftüoglu & Finn I. Birkeland (red.): *Humanioras framtid. Kampen om forståelsen av menneske og samfunn* (Oslo, 2011), 9–13.
19. Se Martha C. Nussbaum: *Not for profit. Why democracy needs the humanities* (Princeton, 2012), 128, 131, men även Geoffrey Galt Harpham: *The humanities and the dream of America* (London & Chicago, 2011), 15, Stefan Collini: *What are universities for?* (London, 2012), 3, 5 och Toril Moi: ”Hvordan skal vi forsvare humaniora? Perspektiver fra USA” i *Nytt Norsk Tidsskrift* 28:3 (2011), 273.
20. Larsen: ”ikke afbrød alene...”, 59–63, 201–202, 336–339.
21. Jfr Kjell Jonsson: *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (Lund, 1987), 10.
22. *Vetenskap av idag* gavs ut av Almqvist & Wiksells, *Tidsspegel* av Bonniers och *Vetenskapen just nu* av Wahlström & Widstrand. För Bonnierantologierna angavs inga redaktörer.
23. Thorsten Nybom: ”Bernalism och forskningsorganisation. Vetenskapsideologi och forskningspolitik i 1930-talets Sverige” i *Daedalus* 55 (1986), 83; Thorsten Nybom: *Kunskap – politik – samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000* (Hargshamn, 1997), 34, 37, 108.
24. Lars Geschwind & Miriam Terrell: ”Vilka var humanisterna? Miljöer och verksamhet 1900, 1950 och 2000” i *Humanisterna och framtidssamhället*, 86.
25. Larsen: ”ikke afbrød alene...”, 60–71. Ragnar Josephson påpekade 1942 att man borde kunna ”förmoda, att i den nuvarande kulturkrisen vetenskapsmannens plats vore självklar”, men att den i praktiken inte alls var det. Se Ragnar Josephson: ”Vetenskapsmannen och tiden” i *Tidsspegel. Aktuella uppsatser om vetenskap och samhälle av tio Lunda-professorer* (Stockholm, 1942), 57.
26. Harald Elovson: ”Litteraturhistoriens problem” i Gunnar Aspelin & Göte Turesson (red.): *Vetenskap av idag. Framlagd av svenska forskare* (Stockholm, 1940), 91–92. Liknande problem urskildes för historievetenskapen, vars vetenskapliga ställning sågs som ifrågasatt. Se Erik Lönnroth: ”Modern historievetenskap” i Aspelin och Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 166–167, 174. Även för språkvetenskapen uppmärksammades inre motsättningar som ett problem. Se Hjalmar Frisk: ”Vad är jämförande språkforskning?” i *Svensk tidskrift* (1939), 22; Hjalmar Frisk: ”Språkvetenskap” i Aspelin & Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 64–65 och Bertil Malmberg: ”Mål och medel i språkforskningen” i *Svensk tidskrift* (1945), 265–266.
27. Frisk: ”Språkvetenskap”, 64.
28. Jonas Hansson: *Humanismens kris. Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (Stockholm & Stehag, 1999), 19, 112.
29. Sten Lindroth: ”Åttioalet i memoriam” i *Samtid och framtid* 9 (1944), 20.
30. Sten Lindroth: ”Litteraturhistorien och vetenskapen” i *Tiden* 3 (1942), 176–181. ”Den humanistiska vetenskapen har alltid befunnit sig i en vansklig ställning”, skrev Lindroth.

31. Gunnar Brandell: "Kulturlivets splittring" i *Samtid och framtid* 3 (1944), 14.
32. Henrik Cornell: "Konsthistoriens aktuella problem" i Aspelin och Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 137.
33. Se Erik Lönnroth: "Historien och aktualitetskravet" i *Tiden* 3 (1943), 154 och Sven Ulric Palme: "Den humanistiska upprustningen" i *Samtid och framtid* 5 (1947), 296–297.
34. Gunnar Aspelin: "Filosofisk forskning och social verklighet" i *Samtid och framtid* 6 (1944), 28. Se även Karl Ragnar Gierow: "Viljan. En essay om nödvändigheten och det fria ögonblicket" i *I angeläget ärende*, 35–36, 44, 56 och Hans Larsson: "Min filosofi" i Alf Ahlberg (red.): *Min tro. En bok om livsåskådningar* (Stockholm, 1941), 28.
35. Tore Zetterholm: "Vördnad för livet" i *Samtid och framtid* 4 (1947), 245.
36. Lönnroth: "Modern historievetskap", 184–185; Lönnroth: "Historien och aktualitetskravet", 147–151.
37. Erik Lönnroth: "Vetenskaplig forskning och akademisk utbildning" i *Samtid och framtid* 8 (1944), 5–6.
38. Lönnroth: "Vetenskaplig forskning", 5.
39. Lönnroth: "Modern historievetskap", 174–177.
40. Den norske förlagsmannen Henrik Groth menade t.ex. att: "Litteraturhistorici och kulturfilosofer" arbetade "fullständigt medeltidsmässigt". Se Henrik Groth: "Läsningens kulturproblem" i *Tiden* 7 (1941), 424, men även Alf Nyman: "Genialitetens framtid. En betraktelse över elit och massa" i *Samtid och framtid* 1 (1944), 18–19.
41. Eric Petrén: "Psykologien och framtiden" i *Samtid och framtid* 8 (1946), 493–494.
42. Hjalmar Frisk: "Språkvetenskap och litteraturforskning" i *Samtid och framtid* 2 (1947), 96. Se även Alf Ahlberg: "Regnum hominis" i *Samtid och framtid* 1 (1946), 8 och Harald Sjövall: "Latinlinjens framtid" i *Svensk tidskrift* (1944), 341–348.
43. [Osign.]: "Statsmakterna och det vetenskapliga arbetet" i *Svensk tidskrift* (1944), 474. Se även Tage Erlander: "Akademikerna och samhället. Tal vid hälsningssgille för årets nya studenter vid Lunds universitet den 4 oktober 1946" i *Tiden* 9 (1946), 519.
44. Torsten Gustafson: "Naturvetenskapen och frihetstanken" i *Tidspegel*, 8, 11, 16. Jfr Kjell Jonsson: "Naturvetenskap, världsåskådning och metafysiskt patos i mellankrigstidens Sverige" i *Lychnos* (1992), 115–119.
45. Bertil Lindblad: "Om de nyare framstegen inom astronomien" i Aspelin & Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 273; Gustafson: "Naturvetenskapen och frihetstanken", 8; Edy Velander: "Företal" i Karl Modin (red.): *Vetenskapen just nu* (Stockholm, 1946), 9; Lönnroth: "Vetenskaplig forskning", 5.
46. Eli F. Heckscher: "Den ekonomiska vetenskapens grundläggning i Sverige" i *Svensk tidskrift* (1942), 672.
47. Velander: "Företal", 9, 11. Påfallande är att bokens innehållsförteckning inkluderar ord som "framsteg" och "landvinningar". Gustafsson jämförde även naturvetarnas upptäckter med nybyggares framfart över Amerika. Se Gustafsson: "Naturvetenskapen och frihetstanken", 8.
48. Se t.ex. "Statsmakterna och det vetenskapliga arbetet", 477 och Georg Andrén: "En tillbakablick. Tal för Lunds studenter vid Tegnérfesten 1945" i *Svensk tidskrift* (1945), 657.
49. Alf Ahlberg: "Den moraliska förbistringen" i *Samtid och framtid* 3 (1947), 136.
50. Erlander: "Akademikerna och samhället", 519–522.
51. Enligt Anna Larsson sammankopplades sociologin "med modernitet och en

lovande framtid". Se Anna Larsson: *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå, 2001), 63, 76, 80, 178.

52. Torgny T:son Segerstedt: "Sociologiens ställning bland vetenskaperna" i *Samtid och framtid* 2 (1946), 110, 114. I *Tiden* 1937 berömdes även Marx och Engels för att ha lett "sociologin ut ur litteraturen in i verkligheten" och gjort "den från en humanistisk vetenskap till en naturvetenskap". Se Rudolph Philipp: "Socialism och vetenskap" i *Tiden* 11 (1937), 555. Jfr Erik Blomberg: "Kristendom och socialism" i *Tiden* 8 (1938), 378.

53. T:son Segerstedt: "Sociologiens ställning", 117.

54. Herbert Tingsten: "Statsvetenskapliga arbetsuppgifter" i Aspelin & Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 202, 205, 214; Sigfrid Leander: "Folkbildning – vad är det?" i *Samtid och framtid* 2 (1947), 82.

55. Torsten Gårdlund: "Bildningsdetaljen" i *Tiden* 8 (1944), 456.

56. Se Gustafson: "Naturvetenskapen och frihetstanken", 14–15. Gustafsson var själv rådgivare åt och vän till Tage Erlander. Se Karl Grandin: "Naturlig neutralitet? Tage Erlander, Torsten Gustafsson och den svenska atompolitiken, 1945–1953" i Sven Widmalm (red.): *Vetenskapsbärarna. Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950* (Hedemora, 1999), 332, 338, 345.

57. Hansson: *Humanismens kris*, 160–161, 170.

58. I *Tiden* urskilde Groth två människotyper: socialpolitikern och "humanisten, elitkulturens förnäme mandarin, kvalitetsens och de andliga värdemåttens väktare". Se Groth: "Läsningens kulturproblem", 425.

59. Josephson: "Vetenskapsmannen och tiden", 58.

60. Ingemar Hedenius: "Värderingsfri vetenskap" i *Tiden* 4 (1941), 221.

61. Lindroth: "Litteraturhistorien och vetenskapen", 178–181.

62. För fler exempel, se Elovson: "Litteraturhistoriens problem", 118 och Cornell: "Konsthistoriens aktuella problem", 140.

63. Olle Holmberg: "Sanningskravet" i *I angeläget ärende*, 93, 99, 108; Rolf Lagerborg: "De frommes trots" i Ahlberg (red.): *Min tro*, 48.

64. Aspelin: "Filosofisk forskning", 28–29.

65. Andrén: "En tillbakablick", 658.

66. Se t.ex. Ahlberg: "Humanitet och akademisk skolning", 267–271, som i den här artikeln särskilt ställde sig kritisk mot esteticism och intellektualism.

67. Se t.ex. Evald Fransson: "Socialismen och kulturen. Några synpunkter" i *Tiden* 10 (1946), 612. Kritik riktades mot att: "Den borgerliga ordningens väktare anammar tacksamt filosofens spekulationer".

68. Larsson: "Min filosofi", 30. Se även Gunnar Aspelin: "Aktuella problem inom filosofihistorisk forskning" i Aspelin & Turesson (red.): *Vetenskap av idag*, 24, som påpekade att filosofer inte var "rena förnuftsvarer" utan borde forma sina problemställningar mot "sociala realiteter".

69. Eli F. Heckscher: "Materialistisk och annan historieuppfattning" i *Svensk tidskrift* (1937), 117–118.

70. Lönnroth: "Modern historievetenskap", 166–170, 173, 177, 184–185.

71. Lönnroth: "Historien och aktualitetskravet", 147.

72. Lönnroth: "Modern historievetenskap", 192; Lönnroth: "Historien och aktualitetskravet", 143–144.

73. Se t.ex. Lönnroth: "Modern historievetenskap", 189, Lönnroth: "Historien och aktualitetskravet", 147, Albert Wifstrand: "Antiken och vi" i *Svensk tidskrift* (1942),

526 och Gårdlund: "Bildningsdetaljen", 456. Jfr Ulf Zander: "Att legitimera och bli legitimerat. Historieämnet förr och nu i Sverige och annorstädes" i Hans Albin Larsson (red.): *Historiedidaktiska utmaningar* (Jönköping, 1998), 37–38. I tidigare forskning har det framhållits att avmytologisering genom bl.a. källkritik och objektivism under efterkrigstiden uppfattades som en betydelsefull demokratisk legitimeringsstrategi för humaniora. Men samtidigt har Zander uppmärksammat att övergången från ett nationalistisk-ideologiskt till ett demokratisk-ideologiskt historiebruk blev problematiskt för historieämnet i skolan. Se Ulf Zander: *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund, 2001), 328–340, men även Martin Wiklund: "Historievetenskapens ethos och roller under efterkrigstiden" i *Insikt och handling* 23 (2010), 98.

74. Se t.ex. Bertil Pfannenstill: "Huvudströmningar i våra dagars filosofi" i *Svensk tidskrift* (1937), 411, Aspelin: "Aktuella problem", 11 och Larsson: "Min filosofi", 29.

75. Se t.ex. Gunnar Brandell: "Folkbildning och organisationsbildning" i *Samtid och framtid* 10 (1944), 15 och Frisk: "Språkvetenskap och litteraturforskning", 95.

76. Se t.ex. "Statsmakterna och det vetenskapliga arbetet", 474, 477, [Osign.]: "En kulturuppgift i utlandet" i *Svensk tidskrift* (1945), 440 och Palme: "Den humanistiska upprustningen", 296–297.

77. "Förord" i *I angeläget ärende*, 5–6.

78. Jfr Jan Svensson: "Humanist eller forskare – några tankar om vetenskapligt ethos" i *Insikt och handling* 23 (2010), 14–15.

79. Jfr Tranøy: "Humanistisk vetenskap", 27.

80. Se baksidestexten.

81. Filosofi representerades av Gunnar Aspelin, John Landquist, Einar Tegen, Hans Ruin, Viggo Cavling, Eino Kaila och Rolf Lagerborg, historia av Eli F. Heckscher och Ernest Barker och biomedicin av Iwan Bratt. Dessutom kategoriserades ytterligare bidrag som teologiska, juridiska, judiska, muhammedanska, buddhistiska och kinesiska perspektiv.

82. Johan Hansson: "Förord" i Hansson (red.): *Världsmoral* (Stockholm, 1945), 7–8; Johan Hansson: "Världsmoral" i Hansson (red.): *Världsmoral*, 17. Se även Gunnar Aspelin: "Försvar för världsmoralen" i Hansson (red.): *Världsmoral*, 75–76.

83. Kay Glans: "Ett hum om framtiden" i Tomas Forser & Thomas Karlsruhn (red.): *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter* (Göteborg, 2013), 47–48.

84. Collini: *What are universities for?*, 90, 93. Jfr Sharon Rider: "Har filosofin en framtid? Ett anspråkslöst förslag" i Forser & Karlsruhn (red.): *Till vilken nytta?*, 54.

85. Velander: "Företal", 10–11.

86. Sven Widmalm: "Inledning" i Widmalm (red.): *Vetenskapsbärarna*, 9.

87. Zander: *Fornstora dagar*, 324.

88. Sigurdson: *Den lyckliga filosofin*, 191, 233. Se även Jan Larsson: *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden* (Stockholm, 1994), 115–178.

89. Anders Ekström & Sverker Sörlin: *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm, 2012), 102, 104. Se även Brissman: *Mellan nation och omvärld*, 186, 377, 417.

90. Shapin: "The ivory tower", 20.

91. Jfr Tranøy: "Humanistisk vetenskap", 27–28, Finn Collin & Jan Faye: "Humaniora og den moderne forskningspolitikk" i Finn Collin & Jan Faye (red.): *Idéer vi lever på. Humanistisk viden i videnssamfundet* (Köpenhamn, 2008), 18 och Ragnar Nilsson: "Granskningssamhällets forskningspolitikk och humanioras värden" i Jesper Eckhardt

Larsen & Martin Wiklund (red.): *Humaniora i kunskapssamhället. En nordisk debattbok* (Malmö, 2012), 121, 127.

92. Larsen: "ikke afbrød alene...", 336–339.

93. Se t.ex. Torbjörn Forslid & Anders Ohlsson: *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter* (Lund, 2007), 40 och Zander: *Fornstora dagar*, 310.

94. Litteraturhistoria hade t.ex. avsevärt inflytande i skolundervisningen. Se Bengt Landgren: "Konsolideringens tid. 1920–1946" i Claes Ahlund & Bengt Landgren: *Från etableringsfas till konsolidering. Svensk akademisk litteraturundervisning 1890–1946* (Uppsala: 2003), 133.

Abstract

The ivory tower under siege. Legitimation and mobilization of the humanities in Sweden 1937–1947, by Hampus Östh Gustafsson, PhD student in History of science and ideas, the Department of history of science and ideas, Uppsala University.

Recently, there have been intense discussions on the humanities and their role in society. However, these discussions demonstrate a lack of historical perspectives based on thorough empirical research. This study aims to contribute to a deeper understanding of the historic legitimacy of the humanities and their relation to society. Through an analysis of Swedish journals and anthologies, published between 1937 and 1947, a discourse is identified in a borderland between science and politics that should be regarded as part of a renegotiation of the humanities' role in society. In the context of World War II and societal changes, there occurred a greater pressure to mobilize science for socio-political purposes. For the humanities, such demands seemed to conflict with their scientific ethos. This ethos was often based on a norm that demanded the drawing of a strict boundary between science and politics. But if they did not mobilize socially, scholars risked getting blamed for being isolated in the so-called 'ivory tower'. How the humanities could be mobilized while still maintaining their legitimacy in a scientific context emerged as a fundamental problem with no clear solutions. Central to this problem was the exclusion of the humanities from narratives of the future of society.

Key words: humanities, legitimation, mobilization, science, society, Sweden, World War II.